O‘ZBEK VA INGLIZ BADIIY TARJIMASIDA MADANIY JIHATDAN BELGILANGAN DIALOGLARNING PRAGMATIK TRANSFORMATSIYASI: IMPLITSIT MA’NODAN EKSPPLITSIT IFODAGA

Aslonova Gulhayo Umed qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti,
Xorijiy tillar kafedrasi o’qituvchisi
E-mail: gulhayo1307@icloud.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23208702

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz badiiy tarjimasida madaniy jihatdan belgilangan dialoglarning pragmatik transformatsiyasi, xususan, manba matndagi implitsit ma’nolarning tarjima matnida ekspplitsit ifodaga aylanish jarayoni tadqiq etiladi. Badiiy dialog faqat kommunikativ axborot almashinuvi vositasi emas, balki muayyan xalqning milliy-madaniy qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari, nutqiy etiketi va kollektiv tajribasini ifodalovchi murakkab lingvokulturologik birlik sifatida qaraladi. Tadqiqotda pragmatik ekvivalentlik, madaniy konnotatsiya, presuppozitsiya, implikatura, nutqiy akt va tarjima transformatsiyasi tushunchalariga tayanildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi madaniy jihatdan belgilangan dialoglarni ingliz tiliga tarjima qilishda adresat uchun tushunarsiz bo‘lishi mumkin bo‘lgan presuppozitsiya, kinoya, murojaat shakllari, qarindoshlik atamalari, maqol-matallar va etiketik formulalar ko‘pincha eksplikatsiya, izohlash, substitutsiya va funksional analogiya orqali qayta ifodalanadi. Bunday transformatsiya shakliy ekvivalentlikdan ma’lum darajada uzoqlashsa-da, tarjima matnining kommunikativ va pragmatik adekvatligini ta’minlashga xizmat qiladi. Maqolada implitsit ma’noni ekspplitsitlashtirish tarjimonning ixtiyoriy usuli emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiyada pragmatik nomuvofiqlikni kamaytiruvchi strategik vosita ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: badiiy tarjima, pragmatik transformatsiya, implitsit ma’no, ekspplitsit ifoda, madaniy jihatdan belgilangan dialog, lingvokulturologiya, pragmatik ekvivalentlik, nutqiy akt, tarjima strategiyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье исследуется прагматическая трансформация культурно маркированных диалогов в узбекском и английском художественном переводе, в частности процесс преобразования имплицитных значений исходного текста в эксплицитные выражения в тексте перевода. Художественный диалог рассматривается не только как средство коммуникативного обмена информацией, но и как сложная лингвокультурологическая единица, отражающая национально-культурные ценности определённого народа, социальные отношения, речевой этикет и коллективный опыт. В исследовании используются понятия прагматической эквивалентности, культурной коннотации, пресуппозиции, импликатуры, речевого акта и переводческой трансформации. Результаты анализа показывают, что при переводе культурно маркированных диалогов с узбекского языка на английский пресуппозиции, ирония, формы обращения, термины родства, пословицы и поговорки, а также

этикетные формулы, которые могут быть непонятны адресату, часто передаются посредством экспликации, пояснения, субституции и функциональной аналогии. Хотя такая трансформация в определённой степени отдаляется от формальной эквивалентности, она способствует обеспечению коммуникативной и прагматической адекватности текста перевода. В статье обосновывается положение о том, что экспликация имплицитного значения является не произвольным приёмом переводчика, а стратегическим средством снижения прагматического несоответствия в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: художественный перевод, прагматическая трансформация, имплицитное значение, эксплицитное выражение, культурно маркированный диалог, лингвокультурология, прагматическая эквивалентность, речевой акт, переводческая стратегия, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article examines the pragmatic transformation of culturally marked dialogues in Uzbek and English literary translation, with particular attention to the process of transforming implicit meanings in the source text into explicit expressions in the target text. Literary dialogue is viewed not only as a means of communicative information exchange but also as a complex linguocultural unit that reflects the national and cultural values, social relations, speech etiquette, and collective experience of a particular community. The study draws upon the concepts of pragmatic equivalence, cultural connotation, presupposition, implicature, speech act, and translation transformation. The findings demonstrate that, when culturally marked dialogues are translated from Uzbek into English, presuppositions, irony, forms of address, kinship terms, proverbs and sayings, as well as etiquette formulas that may be unclear to the target audience, are often rendered through explicitation, explanation, substitution, and functional analogy. Although such transformations may move to a certain extent away from formal equivalence, they contribute to ensuring the communicative and pragmatic adequacy of the target text. The article argues that the explicitation of implicit meaning should not be regarded as an arbitrary choice made by the translator, but rather as a strategic means of reducing pragmatic incongruity in intercultural communication.

Keywords: literary translation, pragmatic transformation, implicit meaning, explicit expression, culturally marked dialogue, linguoculturology, pragmatic equivalence, speech act, translation strategy, intercultural communication.

Kirish. Badiiy tarjima ikki til o‘rtasidagi oddiy lingvistik kod almashinuvi emas, balki ikki madaniyat, ikki kommunikativ tizim va ikki xil dunyoqarash o‘rtasidagi murakkab vositachilik jarayonidir. Ayniqsa, badiiy asarlardagi dialoglarni tarjima qilish jarayonida lingvistik birlikning lug‘aviy ma’nosini boshqa tilda qayta yaratishning o‘zi yetarli bo‘lmaydi. Dialog tarkibida mavjud bo‘lgan ijtimoiy munosabat, milliy qadriyat, nutqiy etiket, kinoya, ishora, presuppozitsiya va kontekstual ma’no ham tarjimada qayta tiklanishi lozim.

Dialogning o‘ziga xosligi shundaki, uning ma’nosi ko‘pincha bevosita aytilgan axborot bilan chegaralanmaydi. Suhbatdoshlar umumiy madaniy bilim, ijtimoiy tajriba yoki oldindan ma’lum vaziyatga tayanib, ayrim ma’nolarni ochiq ifodalamaydilar. Natijada dialogning muhim qismi implitsit, ya’ni yashirin yoki kontekst orqali anglashiladigan xarakterga ega bo‘ladi.

Masalan, o‘zbek kommunikativ madaniyatida “Kattalar bor-ku”, “Mehmon kelib qoldi”, “Odamlar nima deydi?”, “Otangiz eshitib qolmasin” kabi qisqa ifodalar o‘zining lug‘aviy mazmunidan ancha keng pragmatik ma’noni anglatishi mumkin. Bunday birliklarning ma’nosi o‘zbek madaniyati va ijtimoiy munosabatlari bilan tanish bo‘lgan adresat uchun nisbatan oson anglashiladi. Biroq ushbu dialog boshqa til va madaniyat vakiliga yo‘naltirilganda, mazkur implitsit ma’noni saqlab qolish har doim ham mumkin emas.

Shu nuqtayi nazardan, tarjimon oldida ikki asosiy vazifa paydo bo‘ladi: birinchidan, manba matndagi madaniy mazmunni saqlash; ikkinchidan, uni tarjima tilining o‘quvchisi uchun kommunikativ jihatdan tushunarli qilish. Ushbu ikki vazifa o‘rtasidagi muvozanat ko‘pincha pragmatik transformatsiya orqali ta’minlanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, o‘zbek va ingliz badiiy tarjimasida madaniy jihatdan belgilangan dialoglarning aynan implitsit ma’nodan eksplitsit ifodaga transformatsiyasi alohida tizimli tahlilni talab qiladi. Tarjima jarayonida ma’noning ochiqlashtirilishi nafaqat grammatik yoki leksik o‘zgarish, balki kommunikativ vazifaning qayta tashkil etilishi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini pragmalingvistika, lingvokulturologiya, tarjimashunoslik va diskurs tahlili yo‘nalishlaridagi yondashuvlar tashkil etadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Qiyosiy-tahliliy metod. O‘zbek va ingliz tillaridagi badiiy dialoglarning manba va tarjima variantlari qiyoslandi. Bunda tarjimada saqlangan, o‘zgartirilgan yoki eksplitsitlashtirilgan ma’no komponentlari aniqlanadi.

2. Pragmatik tahlil metodi. Dialog ishtirokchilarining kommunikativ maqsadi, ijtimoiy maqomi, nutqiy vaziyati va adresatga ta’siri tahlil qilindi.

3. Lingvokulturologik tahlil. Madaniy jihatdan belgilangan birliklarning milliy dunyoqarash, urf-odat, qadriyat, ijtimoiy norma va kommunikativ xulq bilan bog‘liqligi o‘rganildi.

4. Kontekstual tahlil. Alohida dialog birliklarining ma’nosi faqat lug‘aviy darajada emas, balki asarning umumiy syujeti, vaziyat va personajlar o‘rtasidagi munosabatlar asosida belgilandi.

5. Transformatsion tahlil. Tarjima jarayonida qo‘llangan eksplitsitatsiya, substitutsiya, qo‘shish, tushirib qoldirish, konkretlashtirish, umumlashtirish va funksional analogiya kabi usullar aniqlandi.

Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek va ingliz badiiy adabiyotlaridagi dialoglar hamda ularning tarjima variantlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tahlil uchun madaniy mazmuni yuqori bo‘lgan murojaat birliklari, qarindoshlik nomlari, maqol va matallar, kinoyali ifodalar, etiketik formulalar hamda ijtimoiy-madaniy presuppozitsiyalar tanlab olindi.

Tahlilning asosiy birligi sifatida “manba dialog → pragmatik ma’no → tarjima dialogi → transformatsiya turi → kommunikativ natija” modeli qabul qilindi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari madaniy jihatdan belgilangan dialoglarning tarjimasida pragmatik transformatsiyalar bir necha asosiy ko‘rinishda amalga oshishini ko‘rsatadi. Eng faol kuzatiladigan transformatsiyalardan biri manba matndagi yashirin ma’noning tarjima matnida ochiq ifodalanishidir.

Masalan, shartli ravishda quyidagi dialogni tasavvur qilamiz:

Madaniy presuppozitsiya dialogning to‘liq anglanishi uchun zarur bo‘lgan, ammo bevosita ifodalanmagan bilimdir.

O‘zbek badiiy matnida:

— Otangiz bilib qolsa, nima bo‘ladi?

degan savol oddiy axborot so‘rash emas. Ushbu savolda ota hokimiyati, oilaviy nazorat, farzandning ota oldidagi mas’uliyati va ijtimoiy-intizomiy norma haqidagi madaniy bilim mavjud.

Ingliz tilidagi tarjimada bunday ma’no ba’zan:

— What will happen if your father finds out? He won’t approve of this.

tarzida ekspplitsitlashtirilishi mumkin.

“Your father will not approve of this” komponenti manba matnda ochiq aytilmagan, lekin kontekstda anglashiladigan ma’noni ochadi.

O‘zbek tilida “aka”, “opa”, “uka”, “singil”, “amaki”, “xola”, “tog‘a”, “buvi”, “ota”, “onajon” kabi qarindoshlik birliklari faqat biologik qarindoshlikni emas, balki hurmat, yaqinlik, ijtimoiy masofa va yosh munosabatlarini ham bildirishi mumkin.

Dialogda personajlarning o‘zaro munosabati ko‘pincha grammatik jihatdan emas, murojaat va nutq uslubi orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilidagi “siz” va “sen” qarama-qarshiligi bunga yaqqol misoldir.

“Siz” shakli hurmat, masofa, rasmiylik yoki yoshi katta shaxsga murojaatni ifodalashi mumkin. Ingliz tilida esa “you” shakli bunday farqni grammatik tarzda ko‘rsatmaydi. Shu sababli tarjimon pragmatik ma’noni boshqa vositalar orqali kompensatsiya qilishi mumkin.

Tadqiqot muhokamasi. Olingan natijalar badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlikni ta’minlash shakliy ekvivalentlikni to‘liq saqlashdan ko‘ra muhimroq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, madaniy jihatdan belgilangan dialoglarda so‘zma-so‘z tarjima ko‘pincha manba matnning kommunikativ maqsadini to‘liq yetkazib bera olmaydi.

Buning asosiy sababi shundaki, implitsit ma’no universal hodisa emas. U ma’lum kommunikativ hamjamiyatning umumiy bilimlari, qadriyatlari va ijtimoiy tajribasiga tayanadi. Manba madaniyat vakili uchun “o‘z-o‘zidan tushunarli” bo‘lgan ma’no boshqa madaniyat vakili uchun ochiq izohni talab qilishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, tarjimada ekspplitsitatsiya quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

Transformatsiya turi	**Manba matndagi holat**	**Tarjimadagi o‘zgarish**	**Pragmatik natija**
Ekspplitsitatsiya	Yashirin ma’no	Ma’no ochiq beriladi	Tushunarlilik oshadi
Substitutsiya	Milliy-madaniy birlik	Funksional analog bilan almashtiriladi	Kommunikativ funksiya saqlanadi
Qo‘shish	Madaniy presuppozitsiya	Qo‘shimcha izoh beriladi	Madaniy tafovut kamayadi
Konkretlashtirish	Umumiy birlik	Aniqroq birlik tanlanadi	Kontekst aniqlashadi
Kompensatsiya	Tarjimada yo‘qolgan pragmatik belgi	Boshqa vosita bilan qayta tiklanadi	Ta’sir kuchi saqlanadi
Tushirib qoldirish	Madaniy jihatdan	Birlik olib tashlanadi	Tabiiylik oshadi

Transformatsiya turi	Manba matndagi holat	Tarjimadagi o‘zgarish	Pragmatik natija
	ortiqcha element		

Biroq ekspplitsitatsiya har doim ham ijobiy natija bermaydi. Agar tarjimon manba matndagi barcha yashirin ma’nolarni izohlab bersa, badiiy dialogning tabiiyligi, qisqaligi va estetik noaniqligi yo‘qolishi mumkin. Shu sababli tarjimon “qancha ma’noni ochish kerak?” degan savolga kontekst asosida javob berishi lozim.

Badiiy dialogning muhim xususiyatlaridan biri uning ko‘p qatlamli ekanligidir. Birgina qisqa replika bir vaqtning o‘zida semantik, pragmatik, ijtimoiy va emotsional ma’noni ifodalashi mumkin. Tarjimon ushbu qatlamlardan qaysi biri tarjima auditoriyasi uchun muhimroq ekanligini aniqlashi zarur.

Shuningdek, o‘zbek va ingliz kommunikativ madaniyatlari o‘rtasidagi farqlar ekspplitsitatsiya zaruratini kuchaytirishi mumkin. O‘zbek nutq madaniyatida hurmat, katta-kichiklik, qarindoshlik, jamoatchilik fikri va oilaviy ierarxiya bilan bog‘liq ma’nolar ko‘pincha bevosita aytilmaydi. Ingliz tilidagi kommunikativ modelda esa ayrim vaziyatlarda shaxsiy pozitsiya va kommunikativ niyatni nisbatan ochiq ifodalash ustun bo‘lishi mumkin. Albatta, bunday farqlarni mutlaq qarama-qarshilik sifatida emas, balki umumiy tendensiya sifatida qabul qilish lozim.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o‘zbek va ingliz badiiy tarjimasida madaniy jihatdan belgilangan dialoglarning pragmatik transformatsiyasi tarjima jarayonining muhim va zarur tarkibiy qismi ekanligini ko‘rsatdi. Umuman olganda, madaniy jihatdan belgilangan dialoglarning tarjimasida implitsit ma’nodan ekspplitsit ifodaga o‘tish tarjima strategiyasining muhim shakli bo‘lib, u ikki til va ikki madaniyat o‘rtasidagi pragmatik masofani qisqartirishga xizmat qiladi. Shu bois bunday transformatsiyalarni tizimli o‘rganish zamonaviy tarjimashunoslik, pragmalingvistika va lingvokulturologiyaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2018.
2. Chesterman, A. Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam: John Benjamins, 2016.
3. Halliday, M. A. K., Hasan, R. Cohesion in English. London: Longman, 1976.
4. House, J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London: Routledge, 2015.
5. Venuti, L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. London: Routledge, 1995.
6. Yule, G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996.
7. Abdullaev, A. O‘zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. Toshkent: Fan, 1983.
8. Mahmudov, N. Til. Toshkent: Yozuvchi, 1998.
9. Safarov, Sh. Pragmalingvistika. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
10. Jumaniyozov, R. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: Fan, 2010.